

3. Андреева Г. М. Социальная психология : [учеб. для фак. психол. ун-тов] \ Г. М. Андреева. – М. : МГУ, 1980. – 415 с.
4. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности / Асеев В. Г. – М. : Мысль, 1976. – 158 с.
5. Асмолов А. Г. Психология личности : культурно-историческое понимание развития человека / Александр Асмолов [3-е изд]. – М. : Смысл : Изд. Центр «Академия», 2007. – 528 с.
6. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком / Бодалев А. А. – Л. : ЛГУ, 1965. – 123 с.
7. Бодалев А. А. Личность в общении / Бодалев А. А. – М. : Педагогика, 1983. – 213 с.
8. Бандурка А. М. Профессионализм и лидерство / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. – Харьков : Титул, 2006. – 578 с.
9. Батаршев А. В. Психодиагностика способности к общению или как определить организаторские и коммуникативные качества личности / А. В. Батаршев. – М. : Владос, 1999. – 176 с.
10. Капустина А. Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла / А. Н. Капустина. – СПб. : Речь, 2001. – 112с. – (Серия «Практикум по психодиагностике»).
11. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984.
12. Майерс Д. Социальная психология / Давид Майерс ; [пер. с англ. В. Гаврилов и др.]. — СПб. : Питер, 1996. – 684 с. – (Серия «Мастера психологии»).
13. Методы эффективной психокоррекции : [хрестоматия / сост. К. В. Сельченко]. – Минск : Харвест, 1999. – 816 с. – (Серия «Библиотека практической психологии»).
14. Опросник личностной ориентации (ЛиО). Практическое руководство. – М. : Генезис, 2002. – 96 с.
15. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2007. – 208 с.
16. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности / Л. Н. Собчик. – М. : ИПП-ИСП, 2000. – 512 с.

УДК 159.9

Шаталова О. В., здобувач кафедри загальної психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ КУРСАНТІВ НУЦЗУ – ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОФЕСІЙНИХ ДИНАСТІЙ

Представлені результати аналізу дослідження соціометричного статусу курсантів 1-х курсів представників професійних династій.

Ключові слова: статус, соціальний і соціометричний статус, професійні династії.

Представлены результаты анализа исследования социометрического статуса курсантов 1-х курсов представителей профессиональных династий.

Ключевые слова: статус, социальный и социометрический статус, профессиональные династии.

Постановка проблеми. Взаємодія людини і групи має велике значення в будь-який віковий період. Розвиток особистості, включеної в соціальні групи, відбувається відповідно до характеру, вимог і цілей суспільства. Досвід соціальної взаємодії особистості набуває у групі однолітків своєрідної моделі суспільства. Цей процес може протікати з різним ступенем успішності. Соціалізація особи в групі як процес освоєння та реалізації соціальних норм і відносин становить одну частину двоєдиного процесу соціалізації-індивідуалізації, результатом якого є становлення суб'єкта активної творчої дії. Особа не просто адаптується до групи однолітків, до прийнятих в її середовищі соціальних нормах поведінки, духовних цінностей, а й пропускає це через себе, виробляючи індивідуальний шлях реалізації власних соціальних цінностей. Соціалізація представляється чинником особистісного розвитку особи, визначає рівень і динаміку становлення індивіда як особистості з певним соціометричним статусом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціометричний статус є одним із найсуттєвіших параметрів положення особистості у групі однолітків. Наявність у групі (колективі) осіб, які займають різні положення, неминуче ставить питання про детермінацію цих різниць, які є важливішою міждисциплінарною проблемою.

Вивченням соціометричного статусу займалися багато зарубіжних та вітчизняних вчених (У. Бронфенбреннер, Н. Є. Гронланд, Я. Л. Коломінський, С. А. Котик, Х. Лійметс, Р. Манн, В. С. Мерлін, Дж. Морено, М. М. Обозов, Л. С. Славина). Їх дослідження в основному спрямовані на встановлення взаємозв'язку між соціометричним статусом і такими індивідуально-типологічними характеристиками, як інтровертивність-екстравертивність (Г. В. Акопов), темперамент (С. А. Котик), емоційна експансивність (М. М. Обозов) і т.д. Доведено вплив рівня розвитку групи на структуру міжособистісних відносин (Я. Л. Коломінський, В. С. Мерлін та ін.) [2].

Однак, на наш погляд, мало вивченим залишається питання про те, яким чином відбувається зміна соціометричного статусу курсантів представників професійних династій.

Метою нашої роботи є теоретичне та емпіричне обґрунтування можливостей зміни соціометричного статусу у курсантів – представників професійних династій у процесі соціалізації.

Виклад основного матеріалу. Особистість, група, колектив, суспільство – явища, які взаємопов'язані логікою розвитку людства. Тому особистість людини не можна розглядати поза тим соціальним контекстом, органічною підсистемою якого вона є. Тим часом соціальне середовище складається з різних елементів, що відіграють неоднакову роль у всій суспільній системі, які справляють на людину різний за силою і за характером вплив. У суспільстві існують і малі, і великі соціальні групи. Людина піддається впливу як одних, так і інших. Безпосередній вплив соціальних факторів мікросередовища малих груп має велике значення,

оскільки воно опосередковує дію факторів макrorівня, змінюючи їх через свою призму. У малій групі визначальними є безпосередні відносини і взаємодії між її членами, емоційний контакт, податливість або опір груповому тиску, соціально-психологічна сумісність і т.д.

У колективі ж як визначальні виступають ті взаємодії і взаємини людей, які опосередковані цілями, завданнями і цінностями спільної діяльності, тобто її реальним суспільним та особистісно-значущим змістом.

Статус як положення суб'єкта в системі міжособистісних чи суспільних відносин включає в себе два поняття: "соціальний статус" і "соціометричний". Соціальний статус відображає положення, займане людиною в соціальній системі суспільства. Соціометричний статус розглядається як положення особистості в системі міжособистісних відносин і визначається кількістю виборів або переваг, які отримує кожен член групи за результатами соціометричного опитування (Я. Л. Коломінський). Положення людини в системі особистих взаємовідносин у групі залежить від двох систем чинників: якостей самої особистості і характерних особливостей групи (Я. Л. Коломінський, С. А. Котик, В. С. Мерлін, М. М. Обозов, Н.Є. Гронланд) [2].

Зміна соціометричного статусу відбувається у процесі соціалізації особистості у навчальній групі. На нього впливають спілкування та спільна діяльність у групі, а також ступінь прийняття індивідом групових норм і цінностей (М. І. Бобнева). На відміну від соціального статусу, соціометричний статус включає особистісні характеристики, пов'язані зі специфікою міжособистісних відносин. Зовнішнім чинником, що визначає соціометричний статус особистості, є групові норми і вимоги. Цілі індивіда та особливості їх здійснення у групі багато в чому визначаються груповими нормами та вимогами, тобто групові цінності можуть вплинути на розвиток особистості членів групи (М. І. Бобнева, М. Шериф і С. У. Шериф). Формування властивостей особистості, що забезпечують нормативну поведінку індивіда, визначає характер її соціалізації у групі. Соціалізація пов'язана зі статусом особистості в системі соціальних і міжособистісних відносин (М. І. Бобнева, Д. І. Фельдштейн) [3].

Соціометричний статус – це те реальне місце, яке займає особистість у системі міжособистісних стосунків; це показник соціально-психологічних якостей особистості як складової комунікації у групі; це якість особистості як елемента соціометричної структури – займати певну просторову позицію (локус) в ній, тобто співвідноситися із іншими елементами. Така властивість розвинута в елементів групової структури нерівномірно [1].

Із соціологічної точки зору, соціометричний статус – це здатність особи виступати референтною для інших осіб, а з точки зору соціальної психології – бути обраною для спілкування. Наприклад, І.П. Волков вважає, що соціометричний статус фіксує величину престижу особи у спілкуванні з іншими. Мірилом соціометричного статусу, за Я. Л. Коломінським, А. А. Кроніком та ін., служить кількість виборів, отриманих досліджуваними від інших членів групи в ході соціомет-

рії – методики для визначення структури колективу та взаємовідносин, які мають місце в ньому [3].

Через те що соціометричний статус – це характеристика позиції особистості у групі, яка базується не на посаді чи соціально-економічному статусі, а на комплексі її людських соціально-психологічних поведінкових якостей, Дж. Морено називає соціометричний статус психологічним статусом.

Елементи соціометричної структури – це особистості, члени групи. Кожна в тій чи іншій мірі взаємодіє іншими, спілкується. Суб'єктивну міру цього впливу підкреслює значення соціометричного статусу. Але особистість може мати подвійний вплив на інших – або позитивний, або негативний; також особистість може займати у групі як позитивну, так і негативну позицію, на що і вказує соціометричний статус.

І.П. Волков зазначає, що соціометричний статус – це такий показник соціально-психологічних властивостей особистості, який враховує психологічне ставлення особи до групи (її бажання чи небажання правити групою [2].

В зарубіжній соціометрії вироблено спеціальну термінологічну систему, яка описує рівні статусу. Відповідно до отриманої кількості виборів, досліджуваних відносять до категорій ("зірок", "ізолюваних", "знехтуваних" та "відкинутих").

У вітчизняній соціометричній літературі деякі автори описують статус у термінах популярності-непопулярності.

Сьогодні здебільшого застосовується термінологія, розроблена І.П. Волковим, Я. Л. Коломінським, Х.І. Лійметсом. Терміном "зірка" визначають індивідів, які отримують найбільше число виборів. За Дж. Морено, ці люди "притягають стільки виборів, що вони захоплюють центр сцени, немов зірки". Пізніше Бронфенбреннер до "зірок" відніс тих досліджуваних, які отримали більше виборів, ніж можливо було очікувати за теорією ймовірності [1].

Якщо кількість виборів, отриманих членами групи, знаходиться нижче середнього рівня, його відносять до категорії "знехтуваних", а якщо вище – до категорії "переважних".

До "ізолюваних" або "відкинутих" відносять тих досліджуваних, які в експерименті не отримали жодного вибору. "Ізолювані" трактуються в зарубіжній соціології як "сторонній предмет" або "соціальні островки".

У вітчизняній літературі часто осіб, які отримали найбільше число виборів, називають "лідерами". Однак необхідно враховувати, що соціометричний статус є елементом підструктури взаємовідносин та його рівні описують положення члена групи в цій підсистемі. Особистість може мати інше положення в інших групових підструктурах. У зв'язку з цим, згідно із І.П. Волковим, В.І. Зацепіним та Я. Л. Коломінським, не можна ототожнювати поняття "лідер" та "соціометрична зірка".

Із соціально-психологічної точки зору, лідер – це індивід, здатний грати центральну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємовідносин у групі. Лідерство відноситься до підсистеми спілкування, а не до особистісних взаємовідносин. А "зірка", тобто найбільш емоційно притягнений член не обов'язково виступає як домінуючий у процесі спілкування. Точно так "лідер" не обов'язково

може бути "соціометричною зіркою". "Зірка" найчастіше виконує роль "улюбленця" групи.

Через те що соціометричний статус є елементом підструктури особистісних взаємовідносин, а не спілкування, слід враховувати цей факт і при аналізі інших категорій. Я. Л. Коломінський визначає, що статус "ізолюваний" зовсім не означає, що цей член групи реально не спілкується з членами своєї групи; він означає лише те, що в ситуації вибору у жодного члена групи не виявилось до нього симпатії.

Я. Л. Коломінський виділяє дві системи факторів, від яких залежить положення людини в системі особистих взаємовідносин. По-перше, якості самої людини, а по-друге, характерні особливості тієї групи, відносно якої вимірюються її положення. Одне і те саме сполучення особистісних якостей може зумовлювати зовсім різні положення людини залежно від тих групових стандартів, вимог до людини, які склались у даній групі.

Для вивчення даної проблеми нами було проведено дослідження на базі Національного університету цивільного захисту України. У дослідженні взяли участь 59 курсантів першого та другого курсів віком від 19 до 21 року. Із них 25 – курсантів представники професійних династій.

Для розв'язання поставлених завдань нами було застосовано методику виявлення соціометричного статусу особистості і структури міжособистісних зв'язків у групі (метод соціометрії Дж. Морено).

Соціометрія – це система деяких прийомів, що дають можливість з'ясувати кількісне визначення переваг, байдужностей або неприйняттів, які одержують індивіди в процесі міжособистісного спілкування і взаємодії. Дані соціометричного аналізу широко використовують при дослідженні самопочуття особистості у групі, при визначенні структури первинних груп, при дослідженні способів і форм розподілу авторитету і влади в малих групах, при діагностиці рівня ділової активності і т.д. Соціометричний метод, як відмічає К. К. Платонов, припускає аналіз осмислених відповідей членів групи на перелік поставлених питань різного типу і характеру, наприклад: "З ким би ти хотів сидіти за однією партою?", "...готуватися разом до контрольної роботи?" і т. д. [3].

Обробку результатів соціометричного вивчення групи здійснюємо таким чином: в заготовлених соціометричних таблицях ми фіксуємо вибори членів групи. Потім здійснюємо підрахунок виборів, отриманих кожним членом групи.

Статус визначається кількістю отриманих виборів. Досліджуваних можна віднести залежно від цього до однієї з чотирьох статусних категорій:

1 – «лідери» – 5 і більше виборів; 2 – «ті, кому віддають перевагу» – 3-4 вибори; 3 – «знехтувані» – 1-2 вибори; 4 – «знедолені» – 0 виборів.

1-ша і 2-га статусна групи є сприятливими. Виходячи з цього, ми можемо знати, наскільки сприятливий статус кожної людини у групі. Іншими словами, наскільки кожна людина є бажаною в системі міжособистісних відносин, чи відчувають оточуючі до цієї людини симпатію чи ні. Залежно від цього можна говорити про емоційний клімат групи для кожного окремо: теплий, сприятливий, холодний, відчужений.

Дані, отримані в результаті аналізу соціоматриць за критеріями проведення дозвілля курсантів, – у нашому випадку це питання, що стосується спільного святкування дня народження (неформальних відносин), ділові стосунки (це стосунки, які спостерігають між курсантами з приводу вирішення організаційних питань, – у нас це питання, що стосується надання допомоги в підготовці до занять), організаційні стосунки (це стосунки, що виникають між курсантами з приводу вирішення організаційних питань, – у нас це питання, що стосується організації та проведення спортивних та культурно-масових заходів), приведені в таблицях 1, 2, 3.

З результатів, представлених в таблиці 1, видно, що у групах переважають сприятливі неформальні відносини, що підтверджується результатами дослідження. В результаті дослідження було виявлено, що 2,9 % (1 чол.) від загальної кількості досліджуваних у групі курсантів і 8 % (2 чол.) у групі представників професійних династій отримали 5 і більше позитивних виборів, що говорить про те, що вони є лідерами в ділових стосунках, які виникають між курсантами даної групи.

Таблиця 1

Загальна характеристика неформальних відносин у групах курсантів НУЦЗУ (у %)

Статусні категорії	Відсоткова частка, %		Ф	Р
	Курсанти	Представники професійних династій		
«знедолені»	32,5	12	1,92	0,05
«знехтувані»	47	32	1,17	-
"прийняті" (ті, кому віддають перевагу)	17,6	48	2,52	0,01
"зірки" (лідери)	2,9	8	0,88	-

– 17,6 % (6 курсантів) і 48 % (12 представників професійних династій) отримали таку кількість позитивних виборів, яка входить в діапазон 3-4 позитивні вибори, що свідчить про те, що дані досліджувані являються тими, кому віддають перевагу інші досліджувані;

– 47 % (16 курсантів) і 32 % (8 представники професійних династій) отримали таку кількість позитивних виборів, яка входить в діапазон 1-2 позитивні вибори, що свідчить про те, що ці досліджувані є тими, ким знехтували інші досліджувані. Також можна сказати, що дана категорія соціометричного статусу курсантів є нейтральною по відношенню до інших статусних категорій курсантів. Дані досліджувані не є і не лідерами, і не "знедоленими" – вони знаходяться в центрі всіх статусних категорій;

– 32,5 % (11 курсантів) і 12 % (3 представників професійних династій) отримали найбільшу кількість негативних виборів і це говорить про те, що ці досліджувані входять до такої статусної категорії даної групи, як "знедолені".

Таким же шляхом ми визначили соціометричний статус курсантів – представників двох груп у ділових відносинах.

Загальна характеристика ділових відносин у групах курсантів НУЦЗУ (у %)

Статусні категорії	Відсоткова частка, %		Ф	Р
	Курсанти	Представники професійних династій		
«знедолені»	41,2	28	1,06	-
«знехтувані»	32,4	12	1,91	0,05
«ті, кому віддають перевагу»	23,5	40	1,35	-
«лідери»	2,9	20	2,23	0,05

З таблиці 2 видно, що за критерієм ділових відносин у групах наявні всі категорії соціометричного статусу. Як підтверджують експериментальні дослідження Я. Л. Коломінського та ін., в колективах на всіх вікових рівнях, за рідким виключенням, структура особистісних взаємовідносин завжди є повною, що і виявилося у нашому експериментальному дослідженні. Тобто було виявлено у процентному відношенні лідерів:

- 2,9 % у групі курсантів і 20 % у групі представників професійних династій отримали 5 і більше позитивних виборів, що говорить про те, що вони є лідерами в ділових стосунках, які виникають між курсантами даної групи;

- тих, кому віддають перевагу, 23,5 % у групі курсантів і 40 % у групі представників професійних династій;

- «знехтувані» 32,4 % у групі курсантів і 12 % відповідно у групі представників професійних династій;

- «знедолених» 41,2 % у групі курсантів та 28 % у групі представників професійних династій, які не отримали жодного вибору.

Деякі психологи (наприклад Г. М. Андрєєва, Є.І. Рогов) вказують на те, що соціометрія вимірює лише міжособистісні взаємовідносини, емоційні домагання, тобто фіксує не всі, а тільки емоційні стосунки у групі. Саме тому нами було додано діловий компонент для більш широкої та повної картини досліджуваного колективу.

В таблиці 3 наведено дані, які характеризують соціометричний статус кожного члена колективу за критерієм організаційних стосунків.

Таблиця 3

Загальна характеристика участі в організаційних стосунках у групах курсантів НУЦЗУ (у %)

Статусні категорії	Відсоткова частка, %		Ф	Р
	Курсанти	Представники професійних династій		
«знедолені»	41,2	12	2,61	0,01
«знехтувані»	29,4	16	1,23	-
«ті, кому віддають перевагу».	26,5	56	2,31	0,01
«лідери»	2,9	16	1,82	0,05

Таким чином, з результатів, представлених у таблиці 3, видно, що в даних групах і за цим критерієм було виявлено всі категорії соціометричного статусу:

- "лідерів" у групах курсантів 2,9 % і 16 % у групі представників професійних династій отримали 5 і більше позитивних виборів, що говорить про те, що вони є лідерами в ділових стосунках, які виникають між курсантами даної групи. Також можна сказати, що якщо порівнювати дану статусну категорію курсантів представників професійних династій з іншими категоріями соціометричного статусу курсантів у відносинах, що виникають за критерієм проведення дозвілля (неформальних відносин), можна сказати, що вона є найменшою у відсотковому співвідношенні отриманих результатів.

- у групі курсантів, віддають перевагу 26,5 % курсантів і 56 % у групі представників професійних династій;

- "знехтуваних" 29,4 % курсантів і 16 % у групі представників професійних династій;

- "знедолених" 41,2 % і 12 % у групі представників професійних династій отримали найбільшу кількість негативних виборів і переважання негативних виборів над позитивними. Порівнюючи результати таблиць 1, 2, 3 між собою, неважко помітити, що дана статусна категорія курсантів у всіх трьох типах стосунків є найбільшою у відсотковому співвідношенні, порівнюючи її з іншими категоріями соціометричного статусу курсантів.

Отже, за допомогою методики "Соціометрія" ми визначили положення кожного курсанта у структурі колективу, тобто соціометричний статус. Нами було визначено рівень благополуччя взаємостосунків (РБВ). У групі представників професійних династій у всіх трьох типах стосунків більшість членів групи опинилася в сприятливих (1-й і 2-й) статусних категоріях, РБВ визначається як високий. Це говорить про те, що у групі переважає благополуччя більшості в системі міжособистісних відносин, їх задоволеність у спілкуванні, у визнанні однокурсниками.

Висновки. Поведінка людини у спілкуванні з іншими людьми і групами визначається, насамперед, такими функціями, які вона виконує, її становищем у структурі внутрішньогрупових відносин: правами й обов'язками щодо інших людей і щодо групи загалом. Перш ніж стати суб'єктом суспільного життя, особистість проходить тривалий шлях розвитку як об'єкт взаємодії суспільства, групи, інших людей. Місце особистості в суспільстві, яке визначає її спосіб життя і приналежність до певних соціальних, професійних та інших груп, тобто ознаки, що характеризують особистість як певний соціальний тип, фіксується в понятті "статус". Соціальний статус відображає положення, займане людиною в соціальній системі суспільства. Соціометричний статус розглядається як положення особистості в системі міжособистісних відносин і визначається кількістю виборів або переваг, які отримує кожен член групи за результатами соціометричного опитування.

Після проведення методики "Соціометрія" за кожною категорією стосунків на основі відповідей досліджуваних двох груп, а саме групи курсантів і групи представників професійних династій, нами було визначено соціометричний статус кожного досліджуваного (статусна категорія кожного курсанта) за трьома категоріями стосунків.

З отриманих результатів видно, що в даних групах за трьома категоріями стосунків було виявлено всі категорії соціометричного статусу. Але у групі представників професійних династій у всіх трьох типах стосунків більшість членів групи опиняється у сприятливих (1-й і 2-й) статусних категоріях, РБВ визначається як високий. Це говорить про те, що у групі переважає благополуччя більшості в системі міжособистісних відносин, їх задоволеність у спілкуванні. На нашу думку, отримані дані статусного положення в групі курсантів – представників професійних династій високі саме тому, що, вступивши до закладу вони вже знали про свою майбутню професію, прислухавшись до думки своїх батьків і родичів, у них було бажання продовжити їхню справу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеев В. С. Психология межгрупповых отношений / В. С. Агеев. – М. : МГУ, 1989. – 239 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 376 с.
3. Коваленко А. Б., Корнєв М. Н. Соціальна психологія : [підручник] / А. Б. Коваленко, М. Н. корнєв. – К. : Мікрос-СВС, 2006. – 400 с.

УДК 159.9

Швалб А. Ю., викладач кафедри загальної психології НУЦЗУ

ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ ЗАСОБІВ ПСИХІЧНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ПСИХОЛОГІВ МНС

У статті представлений аналіз проблеми використання тренінгових технологій при формуванні способів психічної саморегуляції психологів, що працюють в системі МНС України. Розроблена модель, що дозволяє об'єднати різні психотехніки в загальний комплекс довільної психічної регуляції.

Ключові слова: практичний психолог, психічний стан, регуляція, тренінг.

В статье представлен анализ проблемы использования тренинговых технологий при формировании способов психической саморегуляции психологов, работающих в системе МЧС Украины. Разработана модель, позволяющая объединить различные психотехники в общий комплекс произвольной психической регуляции.

Ключевые слова: практический психолог, психическое состояние, регуляция, тренинг.

Постановка проблеми. Питаннями штучної, спрямованої регуляції психічних станів людство цікавиться впродовж декількох останніх тисячоліть. Кожна з відомих нам цивілізацій залишила свій внесок в розробку й осмислення цієї проблеми. Від стародавньої Індії із аюрведичною моделлю, що описує будь-який психофізіологічний стан людини через аналіз стану стихій, і китайських шкіл Дао і Фен-шуй, побудованих так само на принципах усепроникних енергій Ін-Ян або п'яти елементів, до Гіппократа, що будує модель опису і регулювання психічних